

تاملی بر ویژگی‌های کالبدی دانشگاه سالم (سلامت_ محور)

مریم کرد درونکلایی^۱، سیده مبینا آل طه بناب^{۲*}، مریم کلامی^۳

۱ دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، maryamkord011@gmail.com

۲ دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، almobina2000@gmail.com

۳ عضو هیات علمی گروه معماری دانشگاه زنجان kalami@znu.ac.ir

...

* سیده مبینا آل طه بناب

چکیده

مقوله سلامت و سلامت_ محوری در همه زمینه‌ها از دیرباز مورد توجه بوده، در سال‌های اخیر بعد از همه‌گیری بیماری کرونا و درگیر شدن جهان با آن، موضوع سلامتی از موضوعات مطرح جهان در حوزه‌های پژوهشی و دانشگاهی قرار گرفت. دانشگاه‌ها به عنوان مرکز آموزش عالی، نقش محوری در شکل‌دهی آینده جوامع ایفا می‌کنند. انتظار می‌رود به عنوان محل ترویج دانش، خود پایگاه سلامت بوده و سلامت_ محوری را سر لوحه کار و سیاست‌ها قرار دهند. معماری و محیط اثر دو سویه‌ای به خصوص در حوزه سلامت بر هم دارند، کالبد خود تعریف‌کننده فضاست و از نظر دکتر فلامکی؛ چهره ماندگار در رشته معماری فضا تلطیف‌یافته مکان است. برای پاسخ به پرسش‌های مطرح شده، از روش تحلیلی و توصیفی استفاده شده است.

کالبد چه تاثیری بر ارتقای کیفی ساختمان‌های واقع در دانشگاه‌ها دارد؟

مفهوم و شاخصه‌های دانشگاه سلامت_ محور چه می‌باشد؟

تاثیرات کالبدی ساختمانها در سلامت روح و روان افراد قابل شناسایی بوده و می‌توان به صورت طرح پیشنهادی در اختیار سازمان‌های اجرایی، موسسات و شرکت‌های مربوطه همچنین در اختیار طراحان و معماران قرار گیرد. دانشگاه سالم^۱ با استفاده از تجربه برندهای دانشگاهی و با آیین‌نامه‌های سلامت و در نظر گرفتن امکانات هر منطقه در ایران قابل تعریف و تبیین است.

کلمات کلیدی: دانشگاه، سلامت، کالبد، معماری

مقدمه

در ایران به دلیل جمعیت زیاد دانشجویی، دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی در طی این سالها تاسیس شده است. کیفیت آموزشی در این دانشگاه‌ها با سرعت تاسیس آن برابری دارد یا خیر قابل بررسی است اما در حوزه این پژوهش قرار ندارد. این مقاله با توجه به پرسش مطرح شده در تلاش برای بررسی رابطه بین انسان، محیط، معماری و سلامت در مکان مهمی مانند دانشگاه است. دانشگاه‌ها در زمره محیط انسان‌ساخت قرار دارند. در طراحی محیط انسان‌ساخت، انسان موضوع اصلی آن است. در بحث از سلامت و سلامت_محوری در محیط‌های مصنوع منظور از کیفیت ساختمان‌ها همانا اشاره به کیفیت زیست مطلوب انسانی دارد یعنی سلامت پایه و پس‌زمینه محیط انسان‌ساخت است.

سلامت و سلامت_محوری در همه زمینه‌ها از دیرباز مورد توجه بوده اما در سال‌های اخیر به ویژه بعد از همه‌گیری بیماری کرونا و درگیر شدن جهان با این معضل، موضوع سلامتی از موضوعات مطرح جهان در حوزه‌های پژوهشی و دانشگاهی قرار گرفت. پژوهش‌های صورت گرفته در بحث از سرطان که دامن‌گیری آن نه به مانند بیماری‌های واگیردار بلکه به صورت یک بیماری که شیوع و روند گسترش آن به عوامل زیادی وابسته است، گروه‌های علمی و تحقیقاتی زیادی را به سوی خویش جلب کرده است. در راستای عوامل محیطی و ارتباط آن با سرطان، پژوهش‌های محیطی با رویکرد معماری می‌تواند یکی از موضوعات قابل بررسی در این حوزه باشد. اندیشکده‌های معتبر، موسسات خیریه و دانشگاه‌هایی که برای ارتقا کیفیت زندگی مردم و به طور اخص دانشجویان تلاش می‌کنند و دانشگاه را محیط آموزشی بسته و محدودی نمی‌دانند، تاثیرات سازنده آن را نه تنها در منطقه و شهر خود بلکه به روی جهان تسری می‌دهند، این دانشگاه‌ها از مرز علمی و آموزشی که تنها دانشجوی پروری در مدت معین بوده فراتر رفته و به دنبال مولفه‌های نو با رویکردهای نو و توسعه آن به بیرون از دانشگاه‌ها و به سوی جهان روی آورده‌اند.

دانشگاه سالم به عنوان مفهومی تازه و نو در جهان مطرح شده است که دانشگاه‌ها را در جهت ارتقاء کیفیت آموزشی و پرورشی در بستر سلامت_محوری رهنمون می‌سازد که همانا کمک به بالابردن سطح کیفی زندگی اقشار مردم است.

روش تحقیق

مقاله حاضر روش تحلیل-توصیفی را در پیش گرفته است و هدف آن تعریف و تبیین "دانشگاه سلامت_محور" و همچنین در جستجوی پیوندی است میان نقش کالبد و ارتقا کیفی آن بر روی سلامت در دانشگاه‌ها. در نهایت پس از تحلیل مستندات به دنبال ارائه پیشنهاداتی است برای بالا بردن کیفیت‌های کالبدی در جهت حفظ سلامتی و ارتقا رضایت‌مندی افراد مستقر در دانشگاه‌ها. بنابراین مولفه‌های پیشنهادی می‌تواند به عنوان راهکار در پیش پای طراحان، معماران و سازندگان قرار گیرد تا در عملکرد آنها در ایجاد و ساخت بناهای واقع در دانشگاه راهگشا باشد.

شکل‌گیری مفهوم سلامت و کاربرد آن در جامعه

از نظر واژه‌شناسی واژه سلامت در فرهنگ لغات فارسی مترادف این واژه‌ها است: بی‌گزند شدن، بی‌عیب شدن. در فرهنگ معین معادل این واژه‌ها است: بی‌عیب شدن، رهایی یافتن، امنیت، تندرستی، نجات، رستگاری، خالص از بیماری، شفا.

آنچه در اینجا به عنوان مفهوم سلامت برداشت می‌شود سلامت شامل دو بعد روحی و جسمی انسان ارتباط دارد. یعنی یک انسان برای رشد و تعالی باید در سلامت کامل باشد. از میان موسسات بهداشت و درمان دنیا معروف‌ترین آنها ¹NHS سرویس سلامت ملی و درمان بریتانیا، ²CDC مرکز کنترل و پیشگیری از بیماری در آمریکا، ³WHO سازمان جهانی بهداشت که هدف آن دستیابی مردم به بیشترین سطح سلامت ممکن است. کمیته پایش اجرای میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به طور گسترده و با جزئیات، وظایف طرف‌های عضو در ارتباط با ماده ۱۲ را مشخص کرده است. این کمیته؛ حق سلامت را در ارتباط تنگاتنگ و وابسته به تحقق سایر حقوق بشر همچون حقوق غذا، مسکن، کار، آموزش، کرامت انسانی، زندگی، عدم تبعیض، برابری، انصاف، مشارکت، ممنوعیت شکنجه و آزار، حریم خصوصی، دسترسی به اطلاعات و آزادی در تجمع‌ها، نشست‌ها و نهضت‌ها دانسته و بر آن تصریح کرده است. همین مساله شاهدهی بر این واقعیت است که تمامی مصادیق حقوق بشر، متقابلاً به هم وابسته، غیر قابل تفکیک از هم و مرتبط به هم می‌باشند (یزدی فیض آبادی، وحید و همراهان، ۱۳۹۶) در میان همه مفاهیم چیزی که از حوزه معماری با رویکرد سلامت در این مقاله مطرح است، کالبد و تاثیر آن در ارتقا کیفی دانشگاه‌ها است. بدین جهت حائز اهمیت است تا با مفاهیم محیط، معماری، کالبد و همچنین دانشگاه سلامت_ محور و ارتقا آنها در میزان سلامت دانشگاه‌ها و افراد بررسی انجام شود.

محیط و سلامت

محیط زیست شامل هوا، آب، خاک، صدا، و مواد شیمیایی و به دنبال آن عواملی مانند آلودگی هوا و آب، دسترسی به فضای سبز، و ایمنی محیطی تعریف می‌شود که همه آنها در پیوند مستقیم با سلامت هستند. بدین ترتیب ارتباط محیط و سلامت محیط جغرافیایی و محیط‌های انسان‌ساخت نیز در سلامت انسان تاثیرگذارند. محیط انسان‌ساخت یا محیط مصنوع با ساخت محله‌ها، شهرها و همه مصنوعات سازه‌ای که با دست بشر ساخته شده است را در بر می‌گیرد.

پروژه‌های معماری به عنوان سازنده فضاهای مسکونی، تجاری و تفریحی و ... به عنوان ظرفی برای زندگی تعریف می‌شوند. با توجه به اثرات منفی افزایش سریع مشکلات زیست محیطی بر سلامت انسان امروز، مشخص شده است که پروژه‌های معماری باید نه تنها برای نیاز به سرپناه و حفاظت، بلکه برای یک زندگی سالم نیز آماده

¹ National Health Service (NHS)

² Centers for Disease Control and Prevention (CDC)

³ World Health Organization

شوند. به همین دلیل، پروژه‌های معماری باید با توجه به نیازهای بهداشتی مردم طراحی و اجرا شوند. (Hasibullah KHAN, 1)

معماری محیط که خود دارای چهار بعد؛ عناصر کالبدی، عناصر محیطی، عوامل زیبایی و نظافت و آراستگی محیط است، بر سه حیطه؛ روانشناختی، فیزیولوژی و کالبدی انسان موثر است.

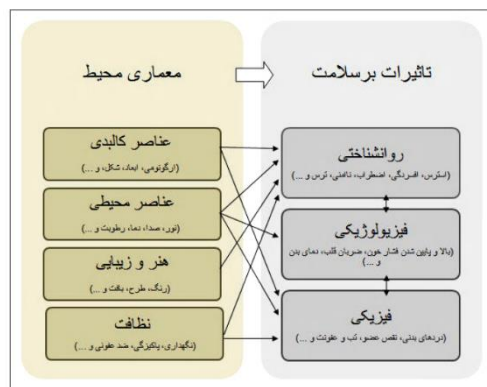
معماری، محیط، سلامت انسان

در روانشناسی محیطی، تاثیرات کالبدی بر سلامت جسم و روان انسان از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته و روانشناسان و نظریه‌پردازان این حوزه عوامل زیادی را در تغییرات واکنش‌های انسانی موثر می‌دانند. کیفیت هیجانی و عاطفی محیط، مهم‌ترین بخش رابطه فرد با محیط است. زیرا کیفیت عاطفی محیط که عامل اصلی در تعیین خلق و خو و خاطرات مرتبط با یک موقعیت است، می‌تواند بر سلامتی و تندرستی فرد اثر بگذارد. (Russell & Snodgras, 1987)

از نظر جی‌فورد، روان‌شناسی محیط بررسی رابطه متقابل بین فرد و قرارگاه فیزیکی او است (Gifford, ۱۹۹۷). روان‌شناسی محیط بر این موضوع بوده است که چگونه رفتار، احساسات و حس تندرستی انسان تحت تاثیر محیط فیزیکی قرار می‌گیرد (Russell & Mehrabian, 1974)

مبانی نظری موجود در حیطه روان‌شناسی محیط، معیارها و تئوری‌های طراحی محیط که همگی بر اساس یافته‌های علمی و روان‌شناختی می‌باشند، هنگامی منجر به ارتقای سلامت جسمی و روانی افراد می‌گردد که مورد کاربرد و توجه جدی طراحان قرار گیرد. (طباطبائیان؛ تمنایی؛ ۱۳۹۱)

حفظ کیفیت در مفهوم ساختمان سالم گنجانده شده است که ساخت و ساز ساختمان را با در نظر گرفتن جنبه‌های سلامتی در آن ترویج می‌کند (Khusaini, Pradana and Kusmayandi ۲۰۲۲).

نمودار تاثیر ویژگی‌های معماری محیط بر سلامت (امامقلی، عقیل؛ ۱۳۹۸)

سیر تحولی دانشگاه‌ها از لحاظ شناسه(برند)های معروف

موسسات و اندیشه‌هایی با رویکرد محیط‌زیست، توسعه و پایداری و سلامت در جهان دایر شدند و دانشگاه‌ها در این میان به تائی از این اندیشه‌ها و برای ارتقای کیفی خود به سوی پایداری، محیط زیست، توسعه شخصی و رشد معنوی و روانی و سلامت جامعه ترغیب شدند. برندهای مشهور دانشگاهی مانند دانشگاه سبز و پایدار و ... از جمله نتایج این اندیشه‌ها هستند.

مفهوم دانشگاه سالم به عنوان یک مفهوم تازه و نو در جهان مطرح شده است و دانشگاه‌ها را به سوی بالابردن کیفیت آموزشی و پرورشی رهنمون می‌سازد که همانا کمک به بالابردن سطح کیفی زندگی همه اقشار مردم خواهد بود. بنابراین مولفه‌هایی که یک "دانشگاه سالم" باید در نظر بگیرد، می‌تواند با مولفه‌های بنیادین دانشگاه‌های پایدار و دانشگاه سبز اشتراک داشته باشد ولی تمرکز و عملکرها، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های آن متمرکز بر بحث سلامت باشد. برای رسیدن به مفهوم دانشگاه سالم و عواملی که مدل این دانشگاه را می‌سازد به بررسی دانشگاه‌های سبز و پایدار به صورت اجمالی پرداخته و با مطالعه فلسفه وجودی، علل نیازمندی، اهداف و تاریخ تاسیس آنها مدلی از دانشگاه سالم ارائه شود. البته در تهیه مدل دانشگاه سلامت_ محور جدای از دربرداشتن همه مولفه‌های دانشگاه سبز و پایدار، مولفه‌هایی در حوزه‌های مختلف سلامت از جمله بهداشت و درمان هستند که به عنوان پشتوانه دانشی می‌توان از آنها بهره گرفت.

دانشگاه سبز

انقلاب صنعتی و به دنبال آن مدرنیته ارزش و اهمیت دگرگونه‌ای نسبت به محیط زیست به دنبال داشت. بهره‌برداری و استفاده بی‌رویه انسانها از طبیعت و انرژی‌های تجدیدپذیر آسیب‌های جدی را به زندگی همه موجودات کره زمین را فراهم آورد. بحران‌های محیط زیستی، بحران انرژی و از بین رفتن منابع آبی و معدنی و همچنین ایجاد آلودگی‌های محیط‌زیستی ماحصل این شیوه از زندگی است. در ادامه این روند باعث بروز نگرانی‌هایی شد که افراد و سازمانها را به ایجاد راه حل ترغیب کرد.

سازمانها به عنوان مجموعه‌ای از افراد که به صورت جمعی فعالیت می‌کنند، می‌توانند نقش بسیار زیادی در حفاظت از محیط زیست و کنترل مشکلات روزافزون مرتبط با آن داشته باشند. چرا که افزایش آگاهی نسبت به محیط زیست می‌تواند مشکلات این حیطة را کاهش داده و باعث بروز رفتارهای مسولانه نسبت به محیط زیست شود. (Arameahinia P, Shobeiri M, Larijani M, 2021).

الگوی دانشگاه سبز برای دانشگاه‌ها با تاکید بر عوامل محیط زیستی، اجتماعی و اقتصادی در جهان مطرح شده است. در این میان موسساتی همچون موسسه گیرین متریک تاسیس شدند که هدف آنها جلب توجه جهانیان به این موضوع و ترغیب دانشگاه‌ها به سوی سبزمحوری است. موضوعاتی همچون مصرف برق و ردپای کربن، حمل‌ونقل، مصرف آب، مدیریت پسماند، تنظیم و زیرساخت‌ها، انرژی و تغییرات آب و هوا، و آموزش و پژوهش از جمله موضوعات مهم و ملاک این موسسه برای ارزیابی دانشگاه‌ها است.

اگرچه تمامی مولفه‌ها در راستای سبزمحوری و سلامت زیستی زمین و افراد پایه‌ریزی شده است، مانند مفهوم پایداری و توسعه پایدار، دانشگاه‌های سبز هم به مقوله معماری با رویکرد سلامتی به عنوان یک مفهوم جدید می‌تواند موضوع پژوهش‌های بیشتری را به دنبال داشته باشد. در واکاوی مفهوم دانشگاه سلامت_ محور به این موضوع اشاره خواهد شد.

در ایران نیز آیین‌نامه اجرایی برنامه مدیریت سبز در سال ۱۳۹۸ نوشته شده که آیین‌نامه اجرایی بند (ز) ماده (۳۸) قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، به نحوه محاسبه امتیاز شاخص‌های شش‌گانه ارزیابی اجرای مدیریت سبز در دستگاه‌های اجرایی می‌پردازد. در این آیین‌نامه شاخص‌های موردنظر بدین قرار در جدولی برای محاسبه آورده شده است: ۱. مصرف انرژی، ۲. مدیریت مصرف آب، ۳. مدیریت پسماند، ۴. مصرف سوخت و سائط نقلیه، ۴. ساختمان‌ها و تجهیزات و ۵. آموزش و فرهنگ‌سازی. اگرچه این آیین‌نامه برای دستگاه‌های اجرایی تدوین شده است ولی مدل‌های ارائه شده برای هر شاخصه، راهنمای همه دستگاه‌ها از قبیل دستگاه‌های آموزشی به ویژه آموزش و پرورش نیز است. همچنین وزارت علوم هم در این زمینه آیین‌نامه‌هایی تدوین کرده است و قابل استفاده برای همه دانشگاه‌ها با رویکرد "سبز" است.

در راستای تهیه و تدوین برنامه اجرایی مدیریت سبز در موسسات دانشگاه‌ها دستورالعملی از وزارت علوم به دانشگاه ابلاغ شده است مشتمل است بر ۹ حوزه که هر کدام از این شاخص‌ها قابل اندازه‌گیری بوده که این نه حوزه به قرار زیر است: ۱. کنترل سیستم روشنایی فضاها، ۲. کنترل سیستم‌های حرارتی برودتی و تهویه مطبوع، ۳. کنترل تجهیزات اداری، ۴. مدیریت مصرف آب، ۵. مدیریت پسماند، ۶. مدیریت میزان مصرف کاغذ و اقلام مصرفی، ۷. استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر، ۸. فرهنگ‌سازی و ۹. حمل و نقل. هر کدام از این حوزه‌ها شامل محتوای راهبردی و پیشنهادی است.

رتبه‌بندی "سبزمحور"^۱ در راستای به حداقل رساندن انرژی و آسیب به طبیعت، موسسات را تشویق به مسیر پایداری و یا سبز هدایت می‌کند. در اهداف این موسسه آمده "ما به تشویق مشارکت بیشتر دانشگاه‌ها در سرتاسر جهان ادامه خواهیم داد و تعهد جمعی برای ساختن پردیس‌های پایدار برای آینده را تقویت خواهیم کرد." در رتبه‌بندی ۲۰۲۳ دانشگاه واخنینگن هلند، دانشگاه ناتینگهام ترنت (*Nottingham Trent University*) دانشگاه علوم کاربردی ترییر-آلمان (*Umwelt-campus Birkenfeld (trier University of Applied Sciences)*) به ترتیب رتبه اول تا سوم که در اروپا قرار دارند و رتبه‌بندی آسیا با رتبه ۲۴ دانشگاه مالزی رقم می‌خورد و از دانشگاه‌های ایران، دانشگاه کاشان با رتبه ۱۲۶، دانشگاه الزهرا ۱۶۴، دانشگاه زنجان ۱۷۲، دانشگاه محقق اردبیلی ۱۹۳، دانشگاه پزشکی کاشان ۱۹۶، دانشگاه گرگان ۴۲۴ و دانشگاه امیرکبیر ۴۸۴ و ... در این رتبه‌بندی قرار دارند.

¹ *UI GreenMetric*

دانشگاه پایدار

تعریفی که از پایداری در سال ۱۹۹۸ بیانیه "آینده مشترک ما"^۱ در کنفرانس بروتلند در بلژیک ارائه شد، این است: "توسعه‌ای که نیازهای نسل حاضر را برآورده سازد بدون اینکه توانایی‌های نسل آینده را به خطر اندازد". در کنار پایداری توسعه پایدار با رویکرد ترکیبی محیط زیست و توسعه اقتصادی را به دنبال داشته است. پایداری نشان‌دهنده چالشی مهم است؛ یعنی چالش یادگیری به گونه‌ای دیگر زیستن (حمزه‌رباطی؛ مطهره و دیگران ۱۳۹۶). در میان نمی‌توان نقش آموزش و یادگیری را ندیده گرفت. در این مقاله به نقل از ون وینن (۲۰۰۰) آمده برای توصیف دانشگاه‌هایی که از دیدگاه اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی در شرایطی پایدار قرار دارند و به شیوه‌های پیشگامانه فراکنشی نسبت به چالش‌های توسعه پایدار واکنش نشان می‌دهند و از مفهوم «پایداری» استفاده می‌کند به پنداشت ون وینن چنین دانشگاه‌هایی الگوواره و پیش پنداره‌های بنیادی خود را تغییر می‌دهند تا بتوانند آینده‌ای پایدار را برای بافت سازمانی خود و نیز جامع‌های که در آن فعالیت می‌کنند، رقم بزنند.

در مقاله عماد ملکی نیا و همکاران (۱۳۹۳) در تعریف از دانشگاه چنین آمده که دانشگاه پایدار دانشگاهی است که فلسفه آن مبتنی بر عقلانیت جوهری و تفکر سیستمی است و با بهره‌گیری از رویکرد میان‌رشته‌ای در آموزش و پژوهش، به صورت فراکنشی به شناسایی و حل مشکلات مبتلا به جوامع بشری اقدام می‌کند و مقصد نهایی آن تحقق توسعه پایدار برای نسل‌های کنونی و آینده است. این مقاله مولفه‌های پایداری در جهان را مطرح کرده و مولفه‌هایی بومی‌شده به عنوان پیشنهاد به آن افزوده است. در همه مولفه‌های ذکر شده بحث معماری و به ویژه عناصر کالبدی به صورت غیرمستقیم به آن اشاراتی شده که می‌توان در گزینه‌های محیط‌زیستی و صرفه‌جویی در مصرف انرژی آن را یافت. ولی با همه شاخصه‌های دانشگاه سبز، پایدار و توسعه پایدار که بر پایه ارتقای کیفی زیست انسانی و محیط پیرامون آن است، مسئله سلامت در بستر آن مستتر است اما رویکردی از پایین به بالا دارد. نیاز است سلامت در شناسه‌سازی تحت عنوان سلامت_محوری دانشگاه‌ها رویکرد اصلی بوده و نگاهی از بالا به پایین به مسائل و مشکلات انسانی و جهان پیرامون او، دغدغه اصلی باشد.

دانشگاه سالم (دانشگاه سلامت_محور)

برای ارائه پیشنهاد دانشگاه سلامت_محور با توجه به نو و تازه بودن این مفهوم نیاز به بررسی‌های بیشتری در این زمینه است. از جمله دانشگاه‌هایی که می‌تواند پشتوانه علمی این مسئله باشد دانشگاه انگلستان بوده مبنای سیاست‌گذاری آن سلامت_محوری است.

دانشگاه UK انگلستان

اهدافی که این دانشگاه تحت عنوان سلامت_محوری دنبال می‌کند در برخی دیگر از دانشگاه‌ها (سبز و پایدار و...) همپوشانی دارد اما در برخی از آنها دارای نوآوری و دیدگاهی متفاوت است.

¹ Our Common Future

هدف اصلی این مرکز آموزشی ایجاد دانشگاه‌هایی است که محیط‌های کاری، آموزشی و زندگی سالم و پایدار را برای دانشجویان، کارکنان و بازدیدکنندگان فراهم کنند. با توجه بر منشور حقوق بشر در سایت شبکه دانشگاه‌های سالم، UK انگلستان آمده:

دانشگاه‌ها و کالج‌های مروج سلامتی، سلامت و پایداری جوامع کنونی و آینده ما را متحول می‌کنند، جوامع را تقویت می‌کنند و به رفاه مردم، مکان‌ها و کره زمین کمک می‌کنند. آنها سلامت را در عملیات‌های روزمره، شیوه‌های تجاری و دستورات دانشگاهی القا می‌کنند. با انجام این کار، آنها موفقیت مؤسسات ما را افزایش می‌دهند. ایجاد فرهنگ پردیس شفقت، رفاه، برابری و عدالت اجتماعی؛ بهبود سلامت افرادی که در بین دانشجویان که در دانشگاه زندگی می‌کنند، یاد می‌گیرند، کار می‌کنند، بازی می‌کنند و عشق می‌ورزند. و پایداری اکولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی جوامع ما و جامعه گسترده‌تر را تقویت کنند.»

مدلی که این دانشگاه ارائه می‌کند شامل عوامل زیر است:

رویکرد کل دانشگاه: Approach University Whole این بدان معنی است که تمامی بخش‌های دانشگاه، از جمله آموزش، پژوهش و تعامل با جامعه، باید در ایجاد یک محیط سالم مشارکت داشته باشند.

محركه‌های سلامت عمومی: Drivers Health Public این بخش به نقش دانشگاه‌ها در ارتقاء سلامت جامعه بزرگتر اشاره می‌کند. دانشگاه‌ها می‌توانند به عنوان الگو عمل کنند و به بهبود سلامت جامعه کمک کنند. **پایداری: Sustainability** بر اهمیت پایداری محیطی تأکید دارد.

انعطاف‌پذیری: به اندازه‌هایی باید انعطاف‌پذیر باشد که بتوان آن را در دانشگاه‌های مختلف با شرایط و منابع متفاوت پیاده‌سازی کرد.

یک دانشگاه سالم نه تنها به سلامت جسمی و روانی افراد، بلکه به توسعه پایدار نیز اهمیت می‌دهد. با توجه مطالعه اجمالی دانشگاه سلامت_ محور انگلستان می‌توان از آن در بحث تبیین دانشگاه سلامت محور در ایران بهره گرفت.

پیشنهاد دانشگاه سلامت_ محور

با تطبیق دادن مولفه‌های دانشگاه سبز و پایدار می‌توان به مولفه‌هایی دست یافت که برخی از این مولفه‌ها در دانشگاه‌های بررسی شده، اهداف مشترکی داشته و برخی از آنها رویکردهای نو و تازه‌ای دارند. این یک نوع روش علمی و تجربی است که از دل این مفاهیم تعریفی از مدل دانشگاه سالم ارائه داد. می‌توان گفت که زیربنای اهداف دانشگاه سلامت_ محور همه این مولفه‌ها بوده برخی مولفه‌ها که جای تأمل بیشتری در حوزه سلامت دارند مشتمل است از: ۱. ایجاد فرهنگ پردیس شفقت، ۲. برابری و عدالت اجتماعی و ۳. اشتغال فارغ‌التحصیلان.

نکته دیگری که جای آن در این پژوهش نمی‌توان خالی گذاشت بحث فناوری روز دنیا که به سوی هوشمندسازی در حال حرکت است. هوشمندسازی و هوشمندی می‌تواند ابزاری برای کمک به سلامت_ محوری دانشگاه‌ها باشد.

اما فلسفه وجودی دانشگاه سلامت_ محور صرفاً از تطبیق دادن برندهای دانشگاهی شکل نمی‌گیرد بلکه بحث "سلامت" و "سلامت محوری" به غیر از آن عوامل به مولفه‌های حوزه بهداشت و درمان هم نیاز است که دانشگاه‌ها به عنوان محل آموزش و یادگیری، به سلامت بودن همه‌جانبه دانشگاه به طور ویژه و اخص باید توجه داشته باشند. در مقاله الگوی پیشنهادی، نظام سلامت ملی، ارزش‌های نظام سلامت در جمهوری اسلامی ایران شاخصه‌هایی را مطرح کرده است، ۱. سلامت همه جانبه، ۲. کرامت انسانی ۳. حداکثر سلامت به مثابه به حق ۴. عدالت ۵. انسجام اجتماعی. (علمداری، علمداری، ۱۳۹۴).

در تبیین دانشگاه سلامت_ محور تجربیات جهانی دانشگاه‌ها، در نظر داشتن الگوی نظام سلامت در ایران و امکانات بومی مناطق را باید در نظر گرفت. در این مقاله به خاطر رویکردی که نسبت به کالبد ساختمان برای ارتقای کیفی در حوزه سلامت_ محوری دارد، بهتر است کالبد و عوامل محیطی نیز مورد بررسی قرار گیرد.

مولفه‌های محیطی و ارتباط آن با محیط کالبدی:

محیط و معماری تاثیری دو طرفه دارند، معماری در ظرف محیط قرار می‌گیرد و تعریف می‌شود. فیزیک ساختمان یا کالبد و محیط هم رابطه دوسویه با هم دارند.

چالش‌های زیادی برای اجرای ساختمان‌های سالم‌تر توسط حرفه معماری وجود دارد. اولی کمبود دانش است؛ تحقیقات بیشتری در مورد روابط پیچیده بین عوامل محیط ساخته شده و تأثیر آنها بر سلامت انسان مورد نیاز است. در حالی که در حال حاضر مطالعات جداگانه زیادی در مورد شاخص‌های سلامت فردی وجود دارد. (Rice, Drane, 2020).

رابطه طراحی با سلامت انسان گاهی به وجودآورنده بیماری برای افراد ساکنین آن ساختمان خواهد شد. از بیماری‌های ناشی از ساختمان گروهی از بیماری‌ها هستند که به علت شرایط فیزیکی و روانی محیط داخلی یا خارجی ساختمان ایجاد می‌شوند. یکی از این بیماری‌ها سندرم ساختمان بیمار (SBS) است که شامل مجموعه‌ای از علائم فیزیولوژیکی و روانی است که از نظر زمانی با حضور در یک ساختمان ارتباط دارند. با پیدایش بحران انرژی، صنعت ساختمان‌سازی به ساخت ساختمان‌هایی روی آورد که برای صرفه‌جویی در انرژی حداقل ارتباط هوایی و فیزیکی را با محیط اطراف خود داشتند و بستر را برای بروز این بیماری مهیا می‌کردند (اسعدی، سیده نگار، سید نوزادی، محسن، ۱۳۸۸).

با شناخت رابطه‌ای که میان کالبد، رفتار انسان و محیط وجود دارد و تاثیراتی که توجه و یا عدم توجه هر یک از آنها در کیفیت زندگی انسان اثر خواهد گذاشت. این شناخت می‌تواند در تصمیم‌گیری‌ها و طراحی برای طراحان، معماران و کارفرمایان در حوزه ساخت و ساز راه‌گشا باشد.

پیشنهادات: برای ارتقاء کیفی کالبدی از منظر سلامتی

عوامل تاثیرگذار در دانشگاه‌ها با رویکرد سلامت_ محوری (مانند مسیرهای دسترسی، ایستگاه‌های سلامت محور، ساختمان‌ها و فضاها و ...) هستند. پیشنهادات کالبدی همچون توسعه مسیرهای دسترسی، پیش‌بینی فضاهای تعاملی و تبدالی (بین دانشکده‌ها، دانشگاه و عوامل اجرایی و از همه مهم‌تر دانشگاه با مردم). قرارگیری پلان‌ها و ترکیب و اختلاط انواع کاربری‌ها نباید به ازدحام و شلوغی‌های مکرر ختم شود و این باعث ایجاد استرس در افراد خواهد شد. انسجام داشتن به معنای خوانایی و قابل درک بودن و دارای ارتباط منطقی و هارمونیک بین فرم‌ها، حجم‌ها و المان‌ها است. در نظریه کلی‌نگر گشتالت، اجزا چنان در کنار هم سازمان‌یافته‌اند که حتی اگر ماهیت هر کدام متفاوت باشد. یعنی یک کل واحد را تشکیل می‌دهند. از نظر روانشناسان محیطی این انسجام به پیوستگی معنا دار اضطراب را کاهش خواهد داد. در صورتی که محرک‌های مختلف به گونه‌ای طراحی گردد که قابل ادراک به صورت یک کل واحد باشد، تنش کاهش می‌یابد و این بدین معناست که طرح دارای انسجام است. (Dondis, 1983).

پیچیدگی یا رمز و راز بیش از حد، محیط‌ها را گیج‌کننده و غیرقابل تحلیل می‌کند؛ خیلی کم، پیش‌بینی را بی‌اهمیت می‌کند.

خوانایی، سهولت درک پیکربندی فضایی یک فضای داخلی، یک جزء حیاتی از انسجام ساختمان است. خوانایی در فضاهای داخلی با شکل‌های هندسی منظم ساختمان، نشانه‌های داخلی متمایز و دید محیط خارجی تقویت می‌شود (1998, EVANS, MITCHELL MCCOY).

شکل و اندازه فضا می‌تواند بر الگوی بصری تأثیر بگذارد. با گذشت زمان، ما با یک محیط انسجام پیدا می‌کنیم اما احساس درگیری و علاقه خود را از دست می‌دهیم زیرا چالش‌های اکتشاف و کشف کاهش می‌یابد. در جدول در سطر اول عنوان "تحریک‌پذیری تعادلی" آورده شده که اشاره دارد به پیچیدگی و ابهام‌انگیزی در محیط. مقادیر زیاد پیچیدگی یا رمزآلود بودن فضا، فضاهای داخلی را گیج‌کننده و غیرقابل تحلیل می‌کند. همچنین مقدار بسیار اندک پیچیدگی، حس بی‌ارزش و معمولی بودن فضا را ایجاد می‌کنند (Kaplan & Kaplan, 1982).

جدول زیر از مقالات متعددی برای ارائه ارتقا کیفی کالبدی در معماری با رویکرد سلامت_ محوری تبیین شده است:

مؤلفه‌های کالبدی	تعریف	پیشنهاد	نتیجه
خوانایی و تنوع بصری	فاصله میان دانشکده‌ها، کاربری‌ها، محوطه‌های باز (حیاط)	- عدم تکرار نماهای مشابه، تنوع در طراحی - عدم استفاده از پیچیدگی‌های زیاد و مسیرهای ناخوانا برای دسترسی‌ها - ایجاد "خلوت" (حریم خصوصی)	- بازسازی ذهنی، - آرامش ذهنی، - کاهش استرس - تحریک‌پذیری تعادلی
ترکیب و تنوع کاربری قرارگیری پلان‌ها	ارتباط فضاهای آموزشی در کنار کاربری‌هایی چون خوابگاه‌ها، فضای تجاری و تفریحی چیدمان ساختمان‌های آموزشی و کاربری‌های مرتبط...	احداث بازارچه، تهیه لوازم دانشگاهی، کافه، تعیین دسترسی‌های آسان (اجزا به صورت یک کل واحد) - جهت‌گیری‌های مناسب - سازماندهی منطقی - بهره‌گیری از شرایط اقلیمی، استفاده از نور و تهویه مناسب (نور خورشید به اندازه نیاز نه به معنای ایجاد خیرگی در پلان)، در صورت صلاحدید استفاده از سایه‌بانها و نورشکن در بازشوها - عدم استفاده از تغییرات ناگهانی در جهت‌گیری پلان‌ها، رنگ، نور، تغییر اندازه	تعاملات انسانی، آرامش خیال، ایجاد شادی ایجاد سرزندگی و روشنایی‌بخشی و شادابی
طراحی فضاهای داخلی	فضاهای داخلی محیط‌های آموزشی شامل دیوارها، بازشوها و سطوح کف و سقف و ...	- استفاده از نور طبیعی، تهویه مطلوب، رنگ مناسب آموزش. - دسترسی‌های آسان به کلاس‌ها و ... - ایجاد فضاهای انعطاف‌پذیر - اصلاح پلان‌ها و پیش‌بینی فضاهای جمعی در لایه‌های هر طبقه باعث کاهش سطح بیماری‌های روانشناختی شور و شوق و رضایت از زندگی خواهد شد	آسایش روانی و سلامت جسمی
فاصله ساختمان‌ها	تعریفی که از فاصله جمعی که بین ساختمان‌های دانشکده‌ها برقرار است. فاصله بیش از اندازه واحدها باعث جدایی و انزوای واحدها خواهد شد و فاصله بیش از اندازه افراد دچار شلوغی و اضطراب می‌شوند	فاصله مناسب میان دانشکده‌ها با هم و دیگر کاربری‌ها.	جلوگیری از اضطراب و ایجاد امنیت خاطر . روابط تعاملی دانشکده‌ها
ارتفاع ساختمان‌ها	دانشگاه‌ها به خاطر امنیت سلامت دانشجویان از بلندمرتبه‌سازی خودداری کنند بهتر است. ساختمان‌های بلندمرتبه که روی طبیعت مسلط هستند ساختاری نظام‌مند را القا می‌کنند تا انعطاف‌پذیر.	ساختمان و محوطه دانشگاه باید با هم در حال موازنه باشند و هیچ کدام بر دیگری تسلط نداشته باشند. (سبک بایونیک برای محیط‌های آموزشی با در نظر داشتن پرورش روحیه جستجوگری دانشجویان پیشنهاد می‌شود)	آرامش ذهنی، همراه و هم‌تراز با طبیعت.
محل قرارگیری دانشگاه	امکاناتی که سایت یک مجموعه دانشگاهی باید داشته باشد. محل نامناسب زیست محیطی و اقتصادی فرهنگی به سلامت روح و جسم افراد آسیب خواهد زد	امکان وجود آب آشامیدنی و استقرار آن ، برنامه دفع و جمع‌آوری زباله. قرارگیری محل مناسب اقتصادی فرهنگی برای ساخت دانشگاه.	سلامت جسم و روان

جدول: بررسی و پیشنهاد ارتقا کیفی کالبد معماری با رویکرد سلامت_ محوری؛ نگارندگان

نتیجه‌گیری

نکات حائز اهمیت در تبیین دانشگاه سلامت_ محور

هدف اصلی ایجاد دانشگاه‌هایی است که محیط‌های کاری، آموزشی و زندگی سالم و پایدار را برای دانشجویان، کارکنان و مردم فراهم کنند. دانشگاه سلامت_ محور بر رویکردی جامع تأکید دارد که تمامی دانشگاه را دربرمی‌گیرد و به سلامت جامعه نیز کمک می‌کند.

این نکته را باید در نظر داشت که برای تعریف و تبیین دانشگاه سلامت_ محور ضروریست به جغرافیا و دیگر شاخصه‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی آن اهمیت داد. این موضوع در شاخصه‌های دیگر دانشگاه‌ها نیز قابل ردیابی است. رشته‌های تحصیلی و افراد مختلف نیز در هر منطقه معنای متفاوتی در ارتباط با سلامت‌محوری خواهند داشت. این تغییرات مفهومی در تعریف دانشگاه‌های دیگر هم وجود دارد. تعریف و استاندارد برای توسعه پایدار و دانشگاه پایدار وجود ندارد، زیرا این اصطلاحات در میان مردمان سرزمینهای مختلف معنای متفاوتی دارد و درک افراد از پایداری و گرایش به آن به دانش، پیشینه، تجربه‌ها، ادراکات، ارزش‌ها و زمینه‌های آنها بستگی دارد. (Velazquez, 2002, p.14.)

در بحث از تعریف دانشگاه سالم، تأکید دانشگاه بر هر کدام از شاخه‌های سلامت در سیاست‌گذاری‌های آنها تاثیر متفاوتی خواهد داشت. دانشگاه‌های سلامت_ محور در استان‌های ایران مطمئنن تأکید بر هر یک از شاخصه‌های سلامت را داشته باشند در اهداف و پیشبرد آن تفاوت‌هایی به وجود خواهد آمد. به طور نمونه استان سیستان و بلوچستان با استان اصفهان از منظر فرهنگی، اقتصادی، زیست محیطی و امکانات سیاسی کشوری یکسان نیستند. از آنجا که برای مثال نیاز استان سیستان و بلوچستان به امکانات مادی بیش از دیگر استانها است توجه دانشگاه‌ها معطوف به رفاه معیشتی می‌شود، حال آنکه در استان‌هایی که امکانات طبیعی غنی دارند توجه اصلی دانشگاه‌ها به امور معنویات و سلامت روان خواهد بود.

از آنجا که دانشگاه زنجان در حال حاضر با توجه به موارد یاد شده شامل دانشکده‌های مهندسی، علوم انسانی، علوم و کشاورزی می‌باشد و ۴۷۰ هیئت علمی و بیش از ۱۰ هزار دانشجو دارد و علاوه بر این با مساحتی بالغ بر ۴۰۰ هکتار یکی از دانشگاه‌های بزرگ کشور به شمار می‌آید نهادی درخور توجه است.

همچنین لازم به ذکر است که این دانشگاه بر اساس بررسی موسسه رتبه‌بندی گرین‌متریک در سال ۲۰۲۳ مشمول رتبه ۱۷۲ در جهان شد.

بنابراین دانشگاه زنجان در این مسیر با همکاری دانشگاه علوم پزشکی و موسسات خیریه مشهور مانند خیریه "مهرانه" که در حوزه سلامت و بهداشت و درمان فعالیت دارند می‌تواند از جمله دانشگاه‌های سلامت_محور ایران، مروج سلامتی در محیط دانشگاه و جامعه باشد. پیشنهادهای زیر در راستای دانشگاه سالم زنجان ارائه می‌شود:

- مسیرهای دسترسی، ایستگاه‌های سلامت محور، تعبیه مسیرهای دوچرخه و
- پیش‌بینی فضاهای تعاملی و تبادلی بین دانشکده‌ها، دانشگاه و عوامل اجرایی و از همه مهم‌تر دانشگاه با مردم
- انسجام داشتن کاربری‌ها

مراجع

- ۱) میرغلامی، مرتضی، قره بگلو، مینو، نوزمانی، نوشین، (۱۳۹۶)، ارزیابی تاثیر ابعاد اجتماعی و کالبدی محیط محله بر سلامت روانی و حس سلامتی ساکنین، نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی دوره ۲۲ شماره ۲ تابستان ۱۳۹۶
- ۲) رزم‌آهنگ، وحیده، کشمیری، هادی، (۱۴۰۲)، ارزیابی و بررسی نقش مؤلفه‌های کالبدی محیطی بر سلامت روان ساکنان مجتمع‌های مسکونی، مجله علمی پژوهش‌های معماری نوین دوره سوم، شماره ۱۰ بهار ۱۴۰۲ صفحات ۷-۲۱ شماره پیاپی ۷
- ۳) علمداری، شهرام، علمداری، اعظم، (۱۳۹۴)، معماری راهبردی نظام سلامت ملی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سند چشم انداز ۱۴۰۴: الگوی پیشنهادی، فصلنامه سیاستگذاری عمومی، دوره ۱، شماره ۱، بهار ۹۴، صفحات ۲۱-۴۲
- ۴) حاجی مقصود، هنگامه، علیپور، سارا، محیط، معماری و سلامت، کنفرانس پژوهش‌های معماری و شهرسازی اسلامی و تاریخی ایران
- ۵) امامقلی، عقیل، کیفیت معماری محیط و رابطه آن با سلامت روان، همایش ملی معماری و شهرسازی انسانگرا (دانشگاه آزاد اسلامی قزوین)
- ۶) امامقلی، عقیل، تأثیر معماری بر سلامت، ایده‌های برای «معماری درمانی»، فصلنامه علوم رفتاری/ ۲۵
- ۷) طباطبائیان، مریم، تمنایی، مینا، (۱۳۹۱)، نقش محیط‌های ساخته شده در سلامت روان، نقش محیط‌های ساخته شده در سلامت روان، شماره صفحه مقاله: ۱۰۱-۱۰۹
- ۸) بدری بنان، نسیم، موسوی، میرسعید؛ اکبری نامدار، شبنم؛ ایران زاده، سلیمان؛ (۱۳۹۹)، سنجش میزان رضایتمندی کاربران از کیفیت عملکردی فضای آموزشی با تأکید بر ارتقاء بهره‌وری مراکز آموزشی دانشگاهی، مورد مطالعاتی: دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، شماره صفحه مقاله: ۳۷-۵۱
- ۹) افلاطونیان، زین العابدین؛ پناهی، سیامک؛ (۱۴۰۱) تبیین فرهنگ بصری مواد و نقش آن در هویت بخشی به کالبد معماری (بر اساس رویکرد پدیدار شناسی ادراک)، فصلنامه علمی- پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای دوره ۱۲، شماره ۴۹، زمستان ۱۴۰۱، صص: ۱۷۰-۱۸۷
- ۱۰) طوفان، سحر؛ معماری، حسن؛ ستارزاده، داریوش؛ فرامرزی، مهسا؛ (۱۴۰۱)، تأثیر مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده ابعاد ادراکی مخاطب بر کیفیت معنایی معماری یادمان‌های معاصر، دوفصلنامه اندیشه معماری، نشریه علمی، سال ششم، شماره دوازدهم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، صص ۳۹-۴۷
- ۱۱) شاهینی، آتنا؛ جاویدی‌نژاد، مهرداد؛ نقشینه، روزبه؛ (۱۳۹۸)، نقش کالبد معماری در ارتقای زندگی جمعی در فضای عمومی (نمونه موردی: میدان بهارستان)، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری سال یازدهم/ شماره چهارم/ زمستان ۱۳۹۸
- ۱۲) موسوی، سید محسن؛ اکبرزاده، زهرا؛ (۱۳۹۹)، تعیین مولفه‌های کالبدی موثر بر ارتقاء کار گروهی در آتلیه‌های معماری (مطالعه موردی: کلاس‌های معماری دانشگاه مازندران)، دوفصلنامه اندیشه معماری، نشریه علمی، سال پنجم، شماره نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰، صص ۲۶۲-۲۵۰

۱۳) دستورالعمل مدیریت سبز-وزارت علوم(۱۳۹۵)

۱۴) دستورالعمل و راهنمای اجرای آیین نامه نظام مدیریت سبز(۱۳۹۸)پ

۱۵) آیین نامه اجرایی برنامه مدیریت سبز (۱۳۹۸)

- Bastanfard, Matin, (2023), *Studying the symptoms and causes of sick building syndrome in university dormitories; Case study: The dormitories of Shahrood University of Technology*, *Journal of Iranian Architecture & Urbanism*. 14(1): 261-276, Spring & Summer 2023
- Wageningen University & Research . *To explore the potential of nature to improve the quality of life*
- KHAN, Hasibullah.(2021). *ARCHITECTURE AND HEALTH*, *Black Sea Journal of Engineering and Science*, Volume 4 - Issue 2: 75-80 / April 2021
- W, GARY. EVANS, MITCHELL MCCOY, JANETTA(1998). *WHEN BUILDINGS DON'T WORK: THE ROLE OF ARCHITECTURE IN HUMAN HEALTH*. *Journal of Environmental Psychology* (1998) 18, 85–94.
- Rice, Louis. Drane, Mark.(2020). *Indicators of Healthy Architecture—a Systematic Literature Review*. *J Urban Health*
- Khusaini, Alif. Arziz Raka Pradana, Mohammad. Kusmayandi, Dandi(2022). *The Importance of Building Design and Its Contribution to Human Health*. *International Journal of Research and Applied Technology* 2(1)(2022) 210-217
- - Gifford, R. (1997). *Environmental Psychology. Principles and Practice*. London, Boston: Allyn & bacan.
- - Russell, J. A., Snodgras, J. (1987). *Emotion and the Environment*. In D. Stokolos & I.Altman (Eds), *Handbook of environmental Psychology*. Toronto: John wiley & sons.
- Dondis, Donis A. (1983). *A Primer of Visual Literacy*. Massachusetts Institute, Technology zambridge. Massachusetts: Mit Press.
- Kaplan, R. & Kaplan, S. (1982). *Cognition and Environment*. New York: Praeger.
- Arameahinia P, Shobeiri M, Larijani M,. *The Effect of Environmental Education on the Amount of Knowledge Level, Attitude and Behavior of Local Society to Protect the Biological Variety (Subject of Study to Reserve Dena Sphere of Living)*, Spring 2021; 23(3): 106. (In Persian).
- Rayner, J., & Morgan, D. (2018). "An empirical study of 'green'workplace behaviours: ability, motivation and opportunity". *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 56(1), 56-78.
- Velazquez, L. (2002). *Sustainable universities around the world: A model for fostering sustainable university programs, effectiveness*. (Doctoral dissertation). University of Massachusetts Lowell.
- Bastanfard, Matin, (2023), *Studying the symptoms and causes of sick building syndrome in university dormitories; Case study: The dormitories of Shahrood University of Technology*, *Journal of Iranian Architecture & Urbanism*. 14(1): 261-276, Spring & Summer 2023